

ТЕМА 2

Засоби криміналістичної тактики

План лекції

1. Поняття засобів криміналістичної тактики.
2. Організація і планування розслідування.
3. Слідча ситуація та її види.
4. Слідчі версії.
5. Тактичний прийом та тактичне рішення.
6. Тактична операція і тактична комбінація.

1. Поняття засобів криміналістичної тактики

Криміналістична тактика як розділ науки криміналістики становить систему наукових положень щодо найбільш раціонального використання прийомів організації і планування розкриття та розслідування злочинів, визначення оптимальної поведінки осіб, що здійснюють збирання, дослідження і використання доказів у кримінальному судочинстві.

Учасники процесу розкриття та розслідування злочинів здійснюють свою діяльність за допомогою певних (спеціальних) засобів, тобто прийомів, способів, предметів, які застосовуються для виявлення дослідження обставин, явищ.

Засоби криміналістичної тактики – це прийоми, способи, за допомогою яких отримується інформація з метою її використання для розкриття та розслідування злочину.

Засоби криміналістичної тактики можна класифікувати за ступенем їх процесуальної регламентації:

1. Процесуально регламентовані – слідчі дії: допит, пред'явлення для впізнання тощо.
2. Процесуально частково регламентовані – огляд місця події, відібрання зразків.
3. Процесуально не регламентовані – відібрання пояснень, витребування документів.
4. Непроцесуальні – планування, ситуаційність, версіювання, тактичні прийоми.

2. Організація і планування розслідування

Розкриття та розслідування злочинів – складна діяльність, яка неможлива без чіткої організації і планування. Вся діяльність по розслідуванню злочинів проходить в межах правового поля і регламентована нормами КПК.

Слідчі дії, з одного боку, формально визначені, тобто є обов'язковими, мають певну процесуальну форму (допит, обшук і т.д.), з другого боку, весь процес розслідування потребує певних організаційних заходів, які не визначені в законодавстві, але які вкрай необхідні для об'єднання зусиль багатьох людей по досягненню мети – розкриття та розслідування злочину, встановлення об'єктивної істини по справі.

Організація розслідування вимагає:

- налагодити належну взаємодію в процесі розслідування між слідчим, оперативними працівниками, експертами;
- чітко розподілити обов'язки між членами групи, створеної для розкриття злочину;
- організувати регулярні оперативні наради з обговоренням результатів і чергових задач розслідування;
- налагодити систематичний обмін інформацією і звітність кожного учасника групи по розкриттю злочину;
- забезпечити застосування технічних засобів;
- здійснити інші організаційні заходи (по збереженню, нерозголошенню даних попереднього слідства тощо)

Одним із найважливіших організаційних заходів по розслідуванню є планування роботи.

Планування в криміналістичній тактиці

Планування розслідування – це розумовий процес уявлення задач розслідування, процес організації подальшої роботи по розслідуванню, визначення оптимальних шляхів і найбільш ефективних способів вирішення задач з урахуванням витрат часу, сил, засобів.

Планування розслідування можна поділити на два види:

1. Планування як організація розслідування в цілому. Основним змістом при цьому є перевірка версій

(загальних і окремих).

2. Планування окремих слідчих дій.

Планування базується на фактичному матеріалі, тобто інформації, зібраній на конкретний момент розслідування і являє собою комплекс заходів, спрямованих на забезпечення головної мети розслідування – встановлення об'єктивної істини.

Планування як метод раціонального мислення базується на наукових положеннях, практичному досвіді, фактичних даних.

Принципи планування

При плануванні розслідування необхідно спиратись на наукові положення, які мають назву принципів.

Принцип законності полягає в тому, що методи, прийоми, засоби для досягнення мети повинні відповідати законодавству і, в першу чергу, нормам КПК.

Принцип науковості означає необхідність враховувати об'єктивні закономірності процесу пізнання, рекомендацій криміналістики щодо механізму утворення і збереження слідів, прийомів і засобів їх виявлення, застосування науково-технічних засобів.

Принцип індивідуальності полягає в тому, що при розслідуванні кожної справи в цілому і провадження кожної слідчої дії необхідно враховувати особливості, які притаманні окремому злочину у слідчій ситуації.

Принцип динамічності передбачає оперативність і безперервність планування з урахуванням надходження нової доказової інформації, мобільності планування, внесення певних змін в провадженні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Техніка планування

Діяльність по плануванню можна поділити на два етапи:

- 1) вивчення фактичних даних;
- 2) складання робочої програми розслідування, власне планів.

План – це технічна сторона планування. В залежності від наявності фактичних даних, тобто від слідчої ситуації, яка склалася, в плані відображають:

- версії;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- слідчі дії;
- оперативні та організаційні заходи;
- строки виконання;
- відповідальних за виконання осіб.

Плани складають як для розслідування в цілому, так і для проведення окремої слідчої дії. В останньому можна передбачити, наприклад:

- а) розподіл ролей серед усіх учасників;
- б) спостереження за виконанням ними своїх обов'язків.

Форма планів може бути будь-якою. Також можуть складатися графіки, схеми (руху товару, документів, злочинних зв'язків).

В залежності від складності справи вона може розслідуватись одним слідчим чи бригадою слідчих. В таких випадках складається або індивідуальний план по розслідуванню, або загальний план, який може бути поділений на індивідуальні плани для кожного члена слідчої бригади. В індивідуальному плані слідчий намічає проведення комплексу дій, які необхідно виконати самому, а також іншим учасникам (працівникам оперативних служб).

В загальному плані можуть відобразитись додаткові заходи планування:

- 1) схеми структури злочинної групи, злочинні зв'язки співучасників, документообіг, рух товарно-матеріальних цінностей, технологічний процес виробництва;
- 2) картки на звинувачених з інформацією, які епізоди йому інкримінуються, наявність доказів;
- 3) мережовий графік розслідування.

3. Слідча ситуація та її види

Слідча ситуація – це обстановка, яка склалася на початку або складається в ході розслідування, умови, в яких ведеться розслідування злочину на певному етапі попереднього слідства. Вона, в першу чергу, характеризується обсягом, змістом і досто-

вірністю інформації про подію, яка досліджується, а також відомостями про характер і місцезнаходження інших джерел доказів. Тобто для того, щоб охарактеризувати слідчу ситуацію, треба відповісти, які обставини події, яка розслідується, і в якій мірі встановлені, а також наскільки очевидні шляхи їх перевірки.

Крім фактів інформаційного характеру, до сукупності умов, що складають слідчу ситуацію, треба віднести і наявність в розпорядженні органу розслідування сил, засобів, часу і можливості їх використання оптимальним чином, відношення злочинця та інших зацікавлених осіб щодо встановлення істини по справі.

Слідчі ситуації можуть класифікуватись:

- 1) сприятливі і несприятливі;
- 2) конфліктні і безконфліктні;
- 3) типові і специфічні;
- 4) початкові, проміжні і кінцеві.

Сприятлива ситуація характеризується наявністю значної інформації, що дозволяє швидко розкрити злочин і притягнути до відповідальності осіб, які вчинили злочин (свідки вказали на злочинця, маються сліди та інші речові докази, особа відома).

Несприятлива ситуація характеризується відсутністю інформації про обставини події, слідів та іншого матеріального відображення події в навколишньому середовищі (невідома особа, що вчинила злочин тощо).

Безконфліктна ситуація характеризується тим, що злочинець та інші учасники не перешкоджають встановленню істини (явка з повинною, наприклад, сприяє розслідуванню справи). Завдання слідчого при цьому – фіксувати обставини, які встановлюються.

Конфліктна ситуація характеризується тим, що злочинець або інші учасники (підозрюваний, потерпілий, свідки) дають неправдиві відомості, намагаються перешкодити встановленню істини (це може бути як умисно, так і неумисно, інколи неправильно уявляючи дружні відносини з потерпілим, винним і т.д.). Інколи безконфліктні ситуації за певних умов можуть перетворитись у конфліктні.

Типовість ситуації визначається схожістю вчинення

злочинів певного виду (квартирна крадіжка, спосіб проникнення), тому, виходячи із узагальнення слідчої практики, можна встановити характерні риси, які притаманні скоєнню певних злочинів.

Специфічність ситуації визначається індивідуальністю і неповторністю умов, за яких вчиняється злочин (застосуванням певних знарядь злочину, відображенням слідів, особою злочинця). Тому для кожного злочину характерна своя особлива ситуація (інколи ситуація, в якій проходить розслідування, різко відрізняється від подібних злочинів).

У зв'язку з тим, що розслідування злочину – процес динамічний і характеризується постійною зміною інформації, тому слідчі дії можна поділити на:

- на початкові – вони характеризуються наявністю інформації про злочин та злочинця на початку розслідування;
- проміжні – виникають у процесі розслідування, обумовлені розширенням доказової бази, інформації про обставини події;
- кінцеві – характерні для закінчення розслідування.

4. Слідчі версії

Слідчі версії висувуються при плануванні розслідування конкретного злочину і враховують його індивідуальні особливості.

Слідчі версії – це реальні у визначеній ситуації, логічно обгрунтовані фактичними даними припущення слідчого про характер (сутність) події, яка розслідується, і зміст її окремих обставин, які підлягають встановленню, а також про причинні зв'язки між досліджуваними фактами. Такі припущення будуються при плануванні розслідування злочинів в умовах проблемної ситуації з метою з'ясування шляхів пошуку рішення задач, які стоять перед слідчим. В проблемній ситуації процес пізнання обставин злочину і явищ, пов'язаних з ним, обов'язково включає побудову і перевірку слідчих версій.

При побудові версій по справі слідчий враховує не тільки інформацію про розслідуваний злочин, але й відомі йому

наукові положення криміналістики, а також дані слідчої практики про типові причини подій, подібних тій, що розслідується, про характерні способи скоєння і приховування таких злочинів, про групи осіб, які їх вчиняють.

При всій різноманітності злочинів і слідчих ситуацій, які складаються в ході розслідування і особливо на початковому етапі попереднього слідства в умовах обмеженої, суперечливої інформації по справі першочерговими задачами, як правило, являються:

- з'ясування сутності розслідуваної події;
- визначення причин, які породили подію (злочин);
- встановлення особи, що скоїла злочин і застосування заходів щодо попередження ухилення винного від слідства і суду.

Типові версії – це версії, які характерні для подібних справ, це припущення щодо сутності певних подій з ознаками злочину і щодо змісту їх обставин, які підлягають дослідженню і які основані на узагальненні слідчої практики подібного роду кримінальних справ.

Побудувавши систему версій по основних обставинах злочину, які необхідно дослідити, слідчий переходить до конкретизації задач розслідування шляхом формування питань, які підлягають з'ясуванню в ході слідства.

5. Тактичний прийом та тактичне рішення

Важливе місце в криміналістичній тактиці займає розробка спеціальних тактичних прийомів проведення окремих процесуальних дій, направлених на збирання, дослідження і використання доказів.

Тактичний прийом – це найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доречна в даних умовах поведінка особи, яка проводить процесуальну дію. Для проведення кожної процесуальної дії криміналістична тактика розробляє цілий комплекс тактичних прийомів. Система цих прийомів утворює тактику проведення процесуальної дії – тактику огляду місця події, тактику обшуку тощо.

Кожному тактичному прийому притаманні наступні зага-

льні властивості:

1. Науковість тактичного прийому – це його походження від спеціальних наук і узагальнення слідчої практики (головним чином логіки, психології наукової організації праці, формування психології відносин слідчого з учасниками слідчих дій, організації плано-мірного розслідування).
2. Рекомендаційний характер прийому дає можливість вибору із декількох можливих.
3. Законність прийому – це обов'язок точного дотримання всіх процесуальних правил, в межах яких застосовується тактичний прийом.
4. Направленість на втілення в життя відповідної норми кримінально-процесуального закону (проведення обшуку).
5. Відповідність тактичного прийому етичним нормам.
6. Здатність сприяти широкому застосуванню науково-технічних засобів.

Науковість тактичного прийому пов'язана з тим, що, як правило, вони розробляються в тих випадках, коли вирішити ту чи іншу задачу можливо тільки використовуючи дані науки. Жодний тактичний прийом не може бути визнаний обов'язковим в юридичному контексті. Це не інструкція. В умовах певної ситуації і з урахуванням особистих якостей учасників дії, слідчий може із власної ініціативи знайти нові підходи, варіанти для досягнення мети. Законність визначає допустимість тактичного прийому. Це:

- обґрунтованість кожної слідчої дії;
- послідовність проведення слідчої дії, що передбачена законом;
- суворе дотримання всіх нормативних вимог, які врегульовують дану слідчу дію;
- сприяння учасникам слідчих дій правильно і повністю використати свої права.

З точки зору моралі недопустимі тактичні прийоми, якщо вони основані або пов'язані з насильством або погрозами насильства, обманом, використанням культурної відсталості або релігійних поглядів і переконань, будь-якими діями, які при-

нижують людську гідність, або можуть викликати неправдиві показання чи самообмову підірвати авторитет слідчих органів. Тобто моральні вимоги, поряд із науковістю і законністю, є одним із основних критеріїв допустимості тактичного прийому.

Перед слідчою тактикою стоїть задача підвищення ефективності тактичних прийомів, щоб слідчі дії були максимально ефективні, щоб слідчий міг добути із об'єкта дослідження всю можливу інформацію, зафіксувати всі докази. Задача підвищення ефективності тактичних прийомів може вирішуватися різними способами, серед яких основними є:

- 1) розширення кола тактичних прийомів;
- 2) їх удосконалення;
- 3) взаємозв'язок тактичних прийомів при їх використанні.

Суб'єктом застосування тактичних прийомів є слідчий (або працівник органу дізнання), і тому необхідно враховувати його індивідуальні особливості. А саме:

- а) із тактичних прийомів одного і того ж призначення треба обирати ті, в яких він відчуває себе найбільш сильним;
- б) найбільш відповідальні і трудомісні слідчі дії треба призначати по можливості на такий час, коли вони можуть бути виконані найкраще.

Змістом тактичного рішення є певне поєднання засобів криміналістичної тактики для вирішення ситуаційних завдань, що виникають на попередньому слідстві.

Тактичне рішення – це сукупність (система) тактичних прийомів для одержання нової інформації про обставини злочину або особу злочинця.

1.

У процесі розслідування отримують певну інформацію, наприклад, про додаткові зв'язки злочинця, яка вимагає проведення нових заходів для підтвердження або спростування версії щодо причетності інших осіб у скоєнні злочину. Слідчий планує і реалізує ряд заходів з перевірки цієї версії. Ці заходи і називаються тактичним рішенням. Воно реалізується внаслідок інтелектуальної діяльності слідчого, яка включає:

- аналіз інформації, що обумовлює застосування конкретних засобів криміналістичної тактики;
- визначення мети застосування засобу;
- визначення найбільш ефективної методики застосування обраних засобів;
- закріплення рішення в плані.

Отже, тактичне рішення – це низка тактичних прийомів.

6. Тактична операція і тактична комбінація

За складністю вирішення тактичні завдання поділяються на прості і складні. Прості не вимагають ретельної підготовки. Будь-яке завдання в одному випадку може бути простим, а в іншому – складним.

Наприклад, для вилучення документів слідчий в одному випадку просто виносить постанову про вилучення і складає протокол вилучення. В іншому – повинен вчинити ряд попередніх заходів для того, щоб злочинці не знищили їх. В таких випадках слідчий планує проведення тактичної операції, тобто сукупності слідчих, оперативних та інших дій, що планується слідчим з метою вирішення тактичного завдання, яке виникає у процесі розслідування кримінальної справи.

Близьким за значенням є поняття тактичної комбінації, яка відрізняється від тактичної операції більш вузьким змістом і являє собою систему прийомів, що застосовуються слідчим у певній послідовності для вирішення окремого тактичного завдання.

Тобто якщо в тактичній операції беруть участь декілька служб або учасників, то в тактичній комбінації слідчий одноособово

застосовує ряд послідовних криміналістичних засобів.
Наприклад, щоб отримати від обвинуваченого правдиві показання під час допиту в конфліктній ситуації, слідчий планує викрити злочинця шляхом представлення йому доказів його вини. При цьому самий головний доказ слідчий планує пред'явити або на початку, або в кінці слідчої дії.

Завдання до семінарського заняття

Теоретичні питання

1. Поняття засобів криміналістичної тактики.
2. Поняття організації розслідування.
3. Поняття планування розслідування.
4. Слідча ситуація та її види.
5. Поняття слідчої версії. Типові і нетипові слідчі версії.
6. Поняття тактичного прийому та його принципи.
7. Тактичне рішення та складові його прийняття.
8. Тактична операція і тактична комбінація.

Практичні завдання

Завдання 1

Після вчинення вбивства в сквері шляхом нанесення декількох ударів ножом в груди взяті у потерпілого цінні речі були знайдені на відстані 20-25 метрів від трупа.

Які версії можна висунути щодо злочинця та мотивів злочину?

Завдання 2

Труп чоловіка лежав на дивані із вогнепальною раною у правій скроні зі слідами постріла впритиск. Пістолет затиснутий у правій руці потерпілого і знаходиться біля скроні. Записка, в якій самогубець просить в його смерті нікого не звинувачувати, як з'ясувалося, написана не ним.

Чи достатньо цієї обставини для того, щоб виключити версію самогубства?

Реферати

1. Способи висування та перевірки версій про особу злочинця.
2. Планування розслідування в проблемних ситуаціях.

Література до теми

1. Салтєвський М.В. Криміналістика: Підручник: У 2 ч. – Ч. 2. – Харків: Консум, 2001. – С. 43-113.
2. Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г.Филиппова. 3-е изд., - М.: Спарк, 2004. – С. 198-206.
3. Криміналістика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 254-263.
4. Кубрак П. та ін. Пізнавальна сутність версії та принципи планування розслідування злочинів // Право України. – 2001. – № 8.
5. Кінаш О. Організаційна діяльність слідчого – елемент ефективності розслідування злочинів // Право України. – 2002. – № 8.
6. Кінаш О. Організація розслідування та тактика слідчих дій у справах неповнолітніх // Право України. – 2002. – № 11.
7. Кінаш О. Організація окремої слідчої дії – умова законності й ефективності розслідування злочинів // Право України. – 2003. – № 2.
8. Лоза Ю. Слідчі дії: поняття, сутність, ознаки, види // Право України. – 2003. – № 9.
9. Черноус Ю. Морально-етична характеристика слідчих дій // Право України. – 2005. – № 2.